

ŞAH İSMAİL VE CANBERDİ GAZALİ İSYANI*

JEAN-LOUIS BACQUÉ-GRAMMONT**

Çeviren: MAHMUT H. ŞAKİROĞLU***

1514 yılında yapılan Çaldıran savaşını izleyen on yıl içinde Şah İsmail'in dış politikasının ana temelini meydana getiren karakteristik özelliklerden birisi de, karşıtı olan Osmanlılara karşı devamlı bir şekilde düşmanları ayaklandırmaktı. 1519-1520 yılları arasında kalan kış mevsiminde, Orta Anadolu'da patlak veren, Şah Velî adındaki Kızılbaşın önderliğindeki ayaklanma ile aynı yıl Şam Beylerbeyisi Canberdi Gazali'nin başlattığı isyanın, İmparatorluğun iç ve dış kesimlerinde etkisinin ne kadar büyük olduğunu elimizde bulunan belgelere göre saptamak güç olmakla beraber gene de bu ayaklanmaya onun etkisinin büyüklüğü konusunda pek şüphe bırakmıyor.

Şah İsmail, Anadolu içlerinde bulunan taraftarlarıyla anlaşıp, belirli bir tarihte onların ayaklandığı bir sırada ordusu ile birlikte harekete geçmeye niyet etti ise de, sözünde durmadı ve bunun üzerine düzenli Osmanlı ordusu da Kızılbaş ayaklanmasını kolayca bastırdı.

Böylece bir kaçınma, yani tahrik ettiği taraftarlarını son dakikada terk etme tutumu, Şah İsmail'in ilk uygulaması değildi. Ayaklanmaları 1520 yılının ilkbahar mevsiminde, ordusunun gayreti sonucu yok eden Şehsuva-

* Makalenin başlığı: "Études turco-safavides II. Şah İsmâ'îl e la rivolta di Canberdi Gazâli", *Studi Preottomani e Ottomani. Atti del Convegno di Napoli*, Napoli 1976, s.59-67. Bu di-ziye ait ilk neşriyatına girişen müellif, bunlardan 1.'si "Notes sur le blocus du commerce iranienne par Selim Ier", *Turcica*, VI (1975), s.68-88, 2.'si burada çevirdiğim çalışması, 3.'sü "Notes et documents sur la révolte de Şâh Velî b.Şeyh Celâl", *Archivum Ottomanicum*, VII (1982), s.5-69. Büyük bir sabırla inceleyerek yıllardan beri olgunlaştırdığı araştırmasının, daha uzun süre devam etmesi bekleniyor.

** Sayın müellif ülkesindeki türkoloji ve şarkiyât cemiyetlerinin çoğunda üyedir. 1984 yılından beri İstanbul Fransız Anadolu Araştırmaları Enstitüsü (L'Institut Français d'Études Anatoliennes d'Istanbul) müdürüdür. Robert Mantran'ın ayrılmasından sonra CIEPO başkanı seçildi.

*** Doç.Dr., Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. Yazıda görülen köşeli parantezler aslında yoktur. Bunları metne, çeviren koymuştur. Esas metinde İtalyancası verilen belgeleri de müellifin usulüne göre çeviren koymuştur.

roğlu Ali Bey'in karşısına çıkmaya cesaret edemeyen Şah İsmail'in tespit ettiği zamandan evvel olayın meydana geldiği iddiasını kabul etsek bile, onun ilkbahar mevsiminde hücumu göze almadığı da ortaya çıkıyor. Hat-tâ Şah'ın, Anadolu içindeki taraftarları ile Osmanlı Devleti ordusu arasındaki güç dengesinin ne olacağı hususunda belli bir karşılaştırma yapmadan, faaliyete geçmeğe niyetli olmadığı da düşünülebilir. Belki de, Osmanlı ordusunda bulunan bir kısım Yeniçerilerin, Yavuz Selim zamanında bazı tutumları müphem bir hale geldiği için, savaş zamanında orduyu terk edip âsilere katılma olasılığı hesâb etmişti.

Kızılbaş ve Şam valisinin isyanları karşısında Şah İsmail'in gerçek düşüncelerinin neler olacağını açıklığa kavuşturacak belgemiz yoktur. Bununla beraber 1519-1520 arası patlak veren bu iki Safavî manevrası arasında da bir bağıllık olduğu açıktır. Bunu da yaratan, Yavuz Selim nezdinde yolladığı üçüncü elçilik heyetinin geri çevrilmesi (1518 yılının Şubat ayında Şam şehrine ulaşan Saru Şeyh adındaki temsilci hemen içeri atıldı) ve sâir görüşme tekliflerinin reddi üzerine, Şah İsmail resmen Osmanlılara karşı çıkmaya karar verdi. Her iki ayaklanma da, çağdaş kaynaklarda değişik ifadeler kullanılmak ve arada bir kişi adı bulunmakla beraber, aynı plân içinde patlak vermiştir. Bunu belirleyecek belgelerimiz vardır.

Canberdi Gazali, birbiri ardına Kansu Gavri ile Tumanbay'ı terk ettikten sonra, Yavuz Selim'in Mısır fethinden dönüşü sırasında onu karşıladı ve 8 Ramazan 923/24 Eylül 1517 günü kendisini Safed, Kudüs, Gazze, Gedik (Karak ?) ve Nablus Beylerbeyi'si tayin ettirdi.¹ Yavuz Sultan Selim, 5 Safer 924/16 Şubat 1518 günü Şam şehrinde ayrıldığı sırada, bu eyaletin yönetimi için onu görevlendirdi.² Canberdi Gazali'nin yönetimi altına verilen toprakların genişliği böylece Suriye'den başlamak üzere Sina yarımadasına kadar uzanmıştı. Ona verilen bu görevler, diğer büyük Osmanlı beylerbeyilerine verilenler karşısında kıyas kabul edemezdi. Diğer taraftan da Canberdi sâir beylerbeyiler ve Memlûklü beylerinin sahip ol-

¹ Haydar Çelebi, şu kitabının içinde: Feridun Beg, *Münşe'âtü-sselâtin*, cilt 1, İstanbul 1274/1858, s.392: Canberdi Gazaliye Safed ve Kuds-ı Şerif ve Gazze ve Gedik (?) ve Nablus vilayetlerinin beğliği verildi. Canberdi için bkz., P.M. Holt "Al-Ghazali Djanbirdi", *Encyclo-pédie de l'Islam*, cilt 2, Leiden-Paris 1965, s.1066.

² Kara Çelebizade Abdülaziz; *Süleyman-nâme*, Paris, Bibliothèque Nationale, Supp. turc 761, varak 12b. *Şam hükümeti birle tevkir buyuruldu. Kuds-ı Şerif ve Gazze ve Safed sancakları dahi ol bed-ahlâka buyurulmuş idi.* Henri Laoust, *Les gouverneurs de Damas sous les Mamlouks et les premiers Ottomans (658-1156/1260-1744)*. Traduction des annales d'Ibn Tulun et d'Ibn Gum'a, Şam 1952, s.151.

madığı bir ayrıcalığa; Mısır'dan kaçıp gelen Arab ve Memlûklardan kurulu belirli bir öneme hâiz özel bir orduya ve bunun içinde ateşli silah taşımağa yetkili askerlere sahipti.

Elimizdeki kaynaklara göre, Yavuz Sultan Selim onun pek sağlam olmayan güvenilirliğine fazla itimat etmiyordu. Hükümdarlığı sırasında, etrafında bulunan eyaletlerin yönetimine, adetâ bir harekâta başlatacak ünvanlar verdiği, bağlılıkları hiç de şüphe bırakmayacak kişileri tayin ettirmişti. Bunlar da eski silah arkadaşı Bıyıklı Mehmed Paşa, Sarayla olan bağlantısı yıllarca denenmiş ve fedakârlığı sâbit olan Hayır Bay idiler ki, 1520-1521 yılları arasında patlak veren Suriye bunalımı sırasında kişiliklerinin doğruluğu ortaya çıktı. O halde, vezirleri ile diğer görevlileri seçmede çok katı biri olduğunu bildiğimiz Yavuz Sultan Selim'in, nasıl olur da sınırsız isteklere sahip olduğu hiç bir kuşku bırakmayan bir kişiyle böyle bir anlaşmaya varması bizi hayrete düşürür. Canberdi gibi, iki savaşta yenilmiş, üçüncüsünde de firar etmiş birisi, Osmanlı Sultanı ile anlaşacak bir güce mi sahipti?³ Buna verilecek en küçük bir yanıtımız bile yoktur. Bu zatın ihanetinin ilk haberleri gelip de haberdâr olmasına rağmen, Yavuz Sultan Selim, ölümüne kadar bu adamın bütün yaptıklarına karşı aşırı bir müsamaha gösterdi. Bilmemesine imkân olmayan davranışlarının mazeretini, ilerdeki ihtimalimizde ileri süreceğiz.

Yavuz Sultan Selim, Şam şehrinden ayrıldıktan altı ay sonra, Kıbrıs adasından yazılan bir mektup, Canberdi ile Suriye'de Osmanlı yöneticilerinin arasının açıldığını ispat eder. Yöneticilerin onun hakkındaki kanaatleri: *Il Gazeli signor di Damasco è odiato da' Turchi: dicono è ribello dil Signor turco. El Signor di Tripoli poco di lui se fida: si fa fortificar el castello* [Şam Beylerbeyisi Gazalî'ye Türkler çok kızıyorlar. Türk Sultanına karşı ayaklandı diyorlar. Trablus beyi de ona az güveniyor: kaleyi tamir ettiriyor.]⁴

Fakat ertesi yıl kaleme alman bir rapor, şüpheleri ortadan kaldırıyor: *Scrive a suo padre, come è passà di Damasco ... dove ha inteso dal Consolo ... ch'el Gazeli signor di Damasco è d'accordo col Sophi* [Babasına yazdığına göre, Şamdaki paşa ... Konsolosun anladığına göre ... Şam beyi olan Gazelli, Şah ile anlaştı.]⁵ En son olarak da, 1520 yılı başında yazılmış bir mektup

³ Selim'in, bazı önerilerde bulunup Canberdi'nin birleşmesini istediğini hatırlayalım: Selâhattin Tansel, *Yavuz Sultan Selim*, Ankara 1969, s.151-152.

⁴ Marino Sanuto, *I Diarii*, XXVI, Venezia 1889, s.342 (kaptan Vincenzo Capello tarafından 24 Ekim 1518 günü Magosa'da yazılan mektup.)

⁵ *Aynı eser*, XXVII, s.658 (Antonio Morello tarafından 14 Temmuz 1519 günü Kıbrıs adasında yazılan mektubun özetidir.)

bize bir belgedir ki, buradan anladığımız üzere Şam Beylerbeyisi ile İran Şahı arasındaki ilişkileri artık o sıralarda Suriye’de herkes biliyordu. Her ne kadar en küçük bir girişim ortada görünmüyor idiyse de, böyle bir ilişki tehlikeden uzak değildi: (Şam şehrinde Venedik konsolosu olarak bulunan Anzolo Malipero) *Scriveno come certo chadi era fuzito di Damasco è venuto a Baruto per montar su un navilio e passar al Cayro: et questo perchè ha scoperto el Gazeli signor di Damasco aver intelligentia col signor Sophi* [şunları yazdı: Kadi’nın Şam şehirden kaçıp da Beyrut’a geldiği ve buradan bir gemiye binip Kahire’ye geçtiği doğrudur. Çünkü bu zat, Şam Beylerbeyisi Gazali ile İran Şahı’nın anlaşmasını öğrenmişti.]⁶

Yavuz Sultan Selim böyle bir gelişmeden haberdar idi. Zira aynı sırada çok sağlam iki tane arz kendisine ulaştırılmış idi. Bunlardan bir tanesi, Musul sancak beyi Mehmed Beg imzasını taşımakta olup, Topkapı Sarayı Müzesi Arşivinde, E.5469 numara ile kayıtlıdır.⁷

1. *Dergâh-ı felek-iştibâh’a — lâ zâla^c alliyen — arz-ı bende-i bî-mikdâr budur ki hâliyen Tekrît kal^c esinde olan⁸*

2. *âdemümüz varub Kızılbâş-ı mahzûl cânibinden Bağdâd kurbında Hâliş⁹ nâm mevzi^c de dil alub ve mezkûr*

3. *alınan dil bâzırganlık tarîki ile câsûsluk edüb¹⁰ ve mezkûrdan haber istif-sâr olunduğda bundan*

⁶ Aynı eser, XXVIII, s.433 (Alvise d’Almer’in ... Şubat ve 2 Mart 1520 günü yolladığı mektuplardan.)

⁷ Bu mektup, Selâhattin Tansel tarafından aynen yayınlanmış (19. fotokopi) ve kısaca da değerlendirilmiştir (s.92). Okunaksız olduğu için, burada bir çevirisini vermeyi yararlı gördüm.

⁸ Dicle nehri üzerindedir. Bağdad şehirden aşağı yukarı 200 km. kadar uzaklıktadır. 1518 yılının Nisan ayında Osmanlılar tarafından ele geçirilmişti.

⁹ Bağdad şehrinin güney-doğusundaki Nahravân kanalı üzerindedir. Bkz., G.Le Strange, *The geographical part of the Nuzhat al-Qulûb, composed by Hamd-Allâh Mustawfi of Qazvin in 740 (1340)*, London 1919, s.47.1518 yılı ilkbahar mevsiminde Osmanlı ordusunun Mezopotamya’daki ilerlemesi Dicle nehri üzerindeki Tekrît ve Bağdad şehrinin 240 km. kadar kuzeyinde Kerkük yolu üzerindeki Tawuk’a kadar uzanmıştı. Eğer belgede zikredilen Hâlis, özellikle Kazvinî’nin konu ettiği yer ise, bir Osmanlı akınının ana üsden uzak bir yerde gerçekleşmesi ihtimalini, Safavi kuvvetleri tarafından iskân edilen ve oldukça iyi korunduğu gerçeği karşısında hariç tutmak gerekir. Bilgi veren kişinin tutuklanması olayı bir adam kaçırma girişimidir ve böyle bir aşamada da Musul gibi bir yere götürmek de hiç yabana atılacak bir tutum değildi.

¹⁰ Osmanlı-Safavi sınırının, 1514 yılında Yavuz Sultan Selim tarafından konulan bir yasak sonrası çok sıkı bir şekilde kapalı olduğu dönemde, bir kişinin ticaret için rahatlıkla Bağdad şehirden çıkıp Şam şehrine gelmiş olması, iyi bir nazar atmamıza engel olur. Bu ibare abluka uygulamasının durumunu açıklamak bakımından iyi bir örnek değildir.

4. *aḳdem pâdişâh-ı ʿâlem-penâh—aʿazzʿA-llâhu anşârahu— hâzretleri yümm ü ikbâl ile vilâyet-i Mısrı feth etdükkde meżkûr*

5. *dahî Mısrıda bile olub ve andan Kâşân'a¹¹ gelüb Erdebil oĝh anda olub ve Kâşân'da Erdebil oĝhna¹²*

6. *Cânberdi Gazâlî'nün elçisi gelüb ve meżkûr elçiyi anda görüb ve andan Bağdâd'a gelüb beş ay miqdâr*

7. *Bagdâd'da olub¹³ ve Erdebil oĝhından Bağdâd hâkimi olan Şâh ʿAli-i¹⁴ evbâşa âdem gelüb sen dahî Cânberdi*

8. *Gazâlîye âdem irsâl eyle meżkûrun elçisünün haberi vâkı midür tahkîk bize tâbi ʿ olmuş midür haber bil deyi¹⁵ ve meżkûr*

9. *Şâh ʿAli-i evbâş dahî âdem irsâl edüb varub Cânberdi Gazâlî'ye buluşub Cânberdi Gazâlî'den mektûb*

10. *getürüb ve meżkûrun âdeminden on gün soñra Cânberdi Gazâlî'nün dahî elçisi Bağdâd'a gelüb Erdebil oĝh cânibine*

11. *teveccüh edüb ve dil alınan kimesne meżkûr elçi ile buluşub ve elçinün dahî haberi Erdebil oĝh*

¹¹ Hând Amîr tarafından verilen bilgiye göre (Târiḳ-e ḥabîbo-ssiyer, IV, Tahran 1333 H.) Canberdi'nin Şam'a tayin edilmesi ile Yavuz Sultan Selim'in ölümü arasında geçen zaman zarfında, Şah İsmail Kâşân tarafına ancak iki defa gidebildi. İlki 1519 yılında, yani Rey'den İsfahan'a giderken, ikincisi de 1520 yılındadır: Krş., s.561 ve 565-566.

¹² Francesco Sansovino, *GI Annali Turcheschi o vero vite de'principi della casa ottomana*, Venezia 1573, s.162: *Il padre d'Ismael chiamato Scaidero Aidar secondo altri Arduelle, percioche signoregiaua un piccio luogo, cosi chiamato nella Persia* [İsmail'in babasının adı Şeyh Haydar olup bazıları Erdebilli de derdi. Çünkü ufak bir yerde egemendir. İran'da böyle tanınıyor.]

¹³ 1519 yılı sonbahar mevsiminin başlangıcına kadardır.

¹⁴ Şah Ali'nin Bağdad valiliğine tayin edilmesi, 1516 yılı Haziran ayında yapılan eski Koçhisar meydan muharebesinde, Kara Han yakınında öldürülen Kaysar Beyg'den sonradır. Şah Ali, 1520 yılında ʿEvaz Solţân namı ile tanınıyordu: *Ḥabîbo-ssiyer* kroniği. Krş., Hând Amîr, *aynı eser*, s.564.

Şah Ali, 1518 ile 1521 yılları arasında kaleme alınmış ve şimdi birer suretleri elimde bulunan Osmanlı belgelerinde de zikredilir.

¹⁵ Eğer bu gerçek ise, Şam Beylerbeyisi ile İran Şahı arasındaki ilişkilerin başlangıcı 1519 yılı sonbahar mevsiminden önce olamaz. Böyle bir kayıt da, Canberdi'nin Selim ile olan işbirliğinden önce olduğunda ısrar eden Selâhattin Tansel'in faraziyesini çürütür; *aynı eser* ve *aynı sayfa*.

12. kendüsi gelsün ve yâ-hud bize asker versün biz bu vilâyeti feth ederüz ve Mısırda olanların¹⁶

13. dahî ittifâkı bizüm iledür deyü ve şimdiki hâlde Erdebil oğlu Sultâniyye¹⁷ civârında yaylakda oturub

14. ve üzerinde on iki bin mîkdâr hazır asker vardır deyü haber bildirdüğü sebebeden mâ-vakâ'a

15. hâl âstân-ı âlem-penâh'a arz olundu ve mezbûr dil arabûn ve acemûn cemî ahvâline muttâlîdür

16. bâkî fermân dergâh-ı mu'allâ'ya menûtdur.

Bende Mehmed.

Belki, Musul Sancak Beyi Mehmed Beg bu mektubu doğrudan Bâbî-âliye yollamamıştı. Tutukladığı bir tüccarı, bir muhafız kontrolü altında, yönetim düzeyinde kendisinden üst sırada bulunan Bıyıklı Mehmed Paşa'ya yolladı. Musul Sancak Beyi'nin raporundaki iddiaları ispat eden ve ayrıca açıklayan yeni bir sorgulamadan sonra, Bıyıklı Mehmed Paşa astının hazırladığı mektup ile Siirt'li tüccarı acele bir şekilde İstanbul'a yolladı. Şimdi Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan bir de rapor kaleme alıp, aynı an ekledi (E.6627).¹⁸

¹⁶ Kanşu zamanında da Canberdi'nin Osmanlılarla ilişkiye girişip, Hıyır Beg ile anlaşma ve uzlaşma içinde bulunduğu anlaşılıyor. 1520 yılı sonbahar mevsiminden başlayarak gelişen olaylara bakacak olursak, ayaklanmanın başlangıcından beri, Mısır valisinin işbirliğini sağlamağa uğraştı. Fakat Hıyır Beg onun isteklerini sürekli geri çevirdi. Hıyır Beg ilk görüşmelerde olumlu davranıp da sonradan mı vazgeçtiği konusuna hiç bir şey diyemeyiz.

¹⁷ *Habîbo-ssiyer* adlı esere göre, Şah İsmail 1519-1520 yılı kış mevsiminde Sultaniye'ye gerçekten akın yaptı, aynı eser ve yer. Hând Amîr tarafından kaleme alınan kronolojinin güvenilir olmadığını da hatırlamada yarar vardır. Tarihlendirme nâdirdir ve çoğu kez de hatalıdır. Olayların birbiri ile olan ilişkileri de çok net değildir. Diğer taraftan da, Hasan Rûmlû tarafından verilen bu yıllara ait bilgiler gerçek bir şekilde Şah İsmail'in bu dönemdeki faaliyetini açıklamaktan uzaktır: *A chronicle of the early Şafawîs being the Ahsanu't-tawarikh of Hasan-i Rûmlû, I, Persian text*, neşreden C.N. Seddon, Baroda 1931.

¹⁸ İçerikte bulunan bir takım kayıtların toplanması ve ayrıca Bıyıklı Mehmed Paşa'nın, şimdi birer sureti elimin altında bulunan, çok sayıdaki sair belgelerinden, ki neşretmeğe hazırlanıyorum, bu zatın kişiliği üzerinde güzel bilgiler vardır. Paşa'nın kâtibi aynı kuralları ve yazı stili diğer bazı özellikleri ile birlikte kullanır: mutabakat, kesinlik ve kanaatini belirtme eğilimi. Halbuki böyle bir uygulamaya Selim'in bütün paşaları izin vermezlerdi. Bu belge Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde, Bıyıklı Mehmed Paşa'nın 1521 tarihli bir raporu ile birlikte E.6627 numarada bulunmaktadır.

1. *Dergâh-ı âsmân-ıştibâh'a ve bârgâh-ı felek-destgâh'a 'arz-ı bende-i bî-miğ-dâr ve zerre-i hâksâr oldur ki bundan esbak*

2. *Muşul sancağı begi Mehmed Beg'den mektûb Cânberdi Gazâlî hûşûsında Kızılbaş-ı melâ'ine âdemi varub*

3. *gelür deyû bildürüb irsâl etdüğü mektûb dağî mühürlenüb 'aynisi ile bile gönderilmiş idi haliyen Tekrit*

4. *ka'f esi üzerinde olan yoldaşları Bağdâd kûrâlarında livâ-ı Hısnıkeyf ülkesinde Si'irdlü*

5. *tâcirlerden bir tâcir ki on yedi yük miğdârı var imiş ticârete gitmiş imiş, tutub bu hâksâra*

6. *getürdükte bâ'zı ahbâr tefahhûs olcak şöyle cevâb verdi ki diyâr-ı Hind'e ticârete varmış idüm*

7. *Sâ'âdetlü pâdişâh Mısrı feth etdükte Mısr'da bulunub tâ'ife-i tüccâr sürülmek ihtimâli olcak¹⁹*

8. *kârûân ile çıkub diyâr-ı şarka gitmiş idüm²⁰ Kum'a Kâşân'a varub andan yine Bağdâd'a geldüm*

9. *Bagdâd'da mezkûr Cânberdi Gazâlî elçisine buluşdum söyleşdüüm deyü cevâb virüb ve Muşul begi*

10. *Mehmed Beg bendelerine dağî ol cevâbı verüb ve bu nañife gönderdüğü mektûbında dağî eyle kayd olunmağın*

11. *tutulan Si'irdlü tâcir ve mektûb 'ayni ile ve mezkûr tâciri getüren âdemleri çavuşlarımızdan Nûrullâh*

¹⁹ Yavuz Sultan Selim, Mısır'dan İstanbul'a 1800 kişinin sürgün edilmesini emretti: âlimler, sanatkarlar, tüccarlar vs. Bunlar 15 Temmuz 1517 günü İskenderiye limanından yola koyulan Osmanlı donanması gemilerine bindirilmişlerdi: krş., İsmail Hami Danişmend, *İzahlı Osmanlı Tarihi Kronolojisi*, cilt 2, İstanbul 1948, s.43 ve 61. Kaldı ki tevkif edilen tüccar Siird'li yani, Osmanlıya haraç ödeyen Hasankeyf emiri Melik Halil'in tebası olduğu için, şii mezhebinde olması kadar toprağının kısa bir süre Safavi işgali altında kalması bile onu hiç ilgilendirmiyordu. Aynı kanaat için bkz., Eugenio Alberi, *Relazioni degli ambasciatori veneti al Senato durante il secolo decimosesto*, 3. seri, III, Firenze 1855, s.62: *poi il signor Turco mandò a Costantinopoli e altrove li principali del Cairo, ricchi mercadanti* [ve ayrıca Türk Sultanı İstanbul'a Kahire'nin ileri gelenlerini ve zengin tüccarlarını yolladı.]

²⁰ Suriye ile Filistin'in fethinden sonra bile kervanlar halâ Safavi topraklarından geçiyorlardı. Çöl üzerinde sınırlar kesin belirtilmediği için, burayı belirli bir kontrol altına almak mümkün değildi.

12. *Çavuşa koşulub bâb-ı mu' allâ'ya irsâl olundu ammâ mezkûr Cânberdi Gazâlî bu vech ile gâh elçi gâh*

13. *âdem gönderdüğinden me-bâdâ bâb-ı mu' allâ'dan öyle emr olmuş ola deyü nev'an şüphe olunur*

14. *egerçe birkaç mu' temed âdemlerimiz bu maşlahatuñ şıhhati mâ lûm olmak için bi'l-fi'l Cânberdi'ye nöken çeküb (?)*

15. *haber getirseler gerek ammâ şöyle ki bâb-ı mu' allâdan haber bilmek maşlahatı için emr olmuş olmayub*

16. *mağzâ anlara mütâbâ'at etmek için bu vaz'ı eder ise bu maşlahata mukayyed olmamağun vechi bir bundan*

17. *añlanur zîrâ bu mâ'nâ gayrihî dahî sirâyet edüb sonradan emek ziyâde otur. Bâkî fermân dergâh-ı mu' allâ'nun, dur*

bende-i kemter

Mehmed el-fakîr

Bu itiraz kabul etmeyecek belgenin, Canberdi ihanetinin Sultan Selim'e bildirilmesinden önce gelmesi muhtemeldir. Sair vezirlerin daha hafif bir suçlama karşısında hemen idam edildiği bir dönemde bile Selim halâ onun Şam'a atanmasından beri her türlü imtiyâzı vermekten geri kalmıyordu. Canberdi de, 1 *Cemâziyelevvel* 924/11 Mayıs 1518 günü bir şeref elbisesi, 4 *Muharrem* 925/6 Ocak 1519 günü de bir elbise ile şeref fermânı almaktan başka, aynı yılın 2 *Recep*/30 Haziran günü de Sultan onun faaliyetini desteklediği anlamında timsah derili bir kırmızı elbise ve ayrıca 14 *Safer* 926/4 Şubat 1520 günü de gene altın işlemeli kırmızı bir timsah elbisesi daha yollamıştı.²¹ Bütün bunlar bizi hayrete düşürmemelidir. Bunun açıklanmasında bir Venedik belgesi bize yardımcı olmaktadır.

²¹ Henri Laoust, *aynı eser*, s.152-154. Osmanlı Devleti'nin, Canberdi'nin kötü niyetleri hakkındaki beklentileri üzerine bir Venedik kaynağını buraya aktarıyorum. Piero Marzello ve Zuan Nadal Salamon adlı kişilerin, 11 Aralık 1520 günü Zara şehrinden yolladıkları mektuptan alınma bir parçadır: Marino Sanuto, *aynı eser*, XXIX, s. 509, "Scrive da poi, che erano venute lettere al ditto Gazeli dil Signor nuovo Suliman, qual li avisava la morte dil padre e il suo sentar pacifico, et come voleva esso Gazeli restasse ne la signoria di la Soria, etc. Et par ditto Gazeli, habi uno suo fiol a Constantinopoli" [Tahta yeni cülus eden Süleyman'ın Gazali'ye mektup yazdığı haberi geldi. Burada babasının ölümünden sonra barış istediğini bildiren Sultan, isterse Gazali'nin Suriye'de kalabileceğini de ekledi vs. Galiba Gazali'nin İstanbul'da bir oğlu bulunuyormuş.]

Bıyıklı Mehmed Paşa'nın mektubunun sonundaki ibare bulunmasaydı bu belgeyi belki zikretmezdik. Bu belge, Şam valisinin inanılmaz gücü hakkında çok değerli bilgi veren değerli bir kaynaktır: *Il signor Gazeli, che domina Damasco, è amado et obedito da tutta la Soria come Soldano. Ogni zorno li capita mamaluchi e creseno in gran numero: el qual con druxi e con Erayrebech et arabi ha bona intelligentia. Et scrive aver aviso el ditto Gazeli fa intender al Signor che tal dimostrazion che'l fa di non obedirlo in qualche parte, è per dar crudeltà al Sophi, azio fidandose de lui el possi averlo vivo o morto a beneficio di lui Signor turco. In conclusion, el Gazeli è talmente forte in signoria che si pol dir soldano* [Şam'ı yönetmekte olan Gazali, bütün Suriye'de âdeta bir sultan sayılmaktadır. Her zaman Memlûklar gelip ona katılır ve sayıları da çoğalır. Bu zat Dürziler, Hayır Beg ve Araplarla çok iyi geçinir. Mezkur Gazali, Osmanlı Sultanına yazdığı yazılarda, böyle itaatsizlik hareketlerinde bulunmasında, İran Şahı'na acımasızlığını gösterip, Türk Sultanı adına Şah'ı mutlaka ölü veya diri ele geçireceği inancını yaydırmıştı. Sonuç olarak, Gazali ülke içinde âdeta bir Sultan sayılır.]²²

Bize tuhaf gelecek husus, Canberdi ile Şah İsmail arasındaki ilişkileri Osmanlı Sultanının el altından desteklediği ihtimâlidir. İhtiyar *Memlûk*'un gösterdiği ihanet, Şah nazarında başka bir Osmanlı Beylerbeyi'sinin göstermeyeceği hıyanete benzerlik gösterirdi. Bununla beraber Selim bu tarz kötü niyetli tutumlara yatkın olmadığını belli etmişti, onun için de eğer böyle bir plân Canberdi tarafından ona önerilmiş ise de, ancak başarılı bir sonuç ihtimali karşısında Selim de muvafakat etmiştir. Onun içindir ki gerçekleşen bazı olaylar karşısında belirli hipotezler ileri sürmekten başka yapacak bir şey yoktur. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Hît Sancak Begi Bâli b. Ahmed Beg* adlı biri tarafından kaleme alınan bir rapora değinerek, Canberdi'nin ortak hareket etmek için Şah'a bazı önerilerde bulunduğunu yazar.²³ Bu belgenin yayını bazı ipuçlarının ortaya çıkmasına yararlı olurdu. Şah İsmail'in ölü veya canlı olarak ele geçirilmesi, onun bir isyan haberine inandırılarak, az sayıdaki bir ordu ile Suriye'ye girmesini sağlamakla mümkün olabilirdi. Selim'in gerçekleşmesi ihtimali çok zayıf böyle tehlikeli bir oyuna girişmesi, Canberdi gibi güvenilirliği şüpheli birine vermesi hakkında haberimiz yoktur. Kaldı ki en azından bazı garantiler beklerdi ki, onlar hakkında da hiç bir iz yoktur.

²² Marino Sanuto, *aynı eser*, s.150. Kıbrıs adasında kaptan olan Bartolamio da Mosto'nun, 20 Haziran 1520 günü Magosa'dan yolladığı mektup.

²³ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, cilt 2, Ankara 1947, s.308, n.1.

Selim'in ölüm haberi duyulunca Canberdi'nin gerçek bir isyan hareketine giriştiği üzerinde hemen duracağım. Kişiliğinin şüphe veren gücü ve tavırları, Osmanlı yönetimi altındaki Suriye'de Memlûk dönemindeki gibi bazı çağdışı davranışların hâlâ devam ettiğini, bu isyan sırasında da görmekteyiz.²⁴ Anlaşıldığına göre, Canberdi patlak veren veraset bunalımını fırsat bilip eski devirlere döneceğini zannetti, *mülükü'l ümera* ile sâir ileri gelenler, onu başta tutarak görevlerine devam edebileceklerdi. Fakat tutum çok yanlış ve zaman da artık çok değişti. Osmanlı yönetimi ve ordusu vakit geçirmeden yeni padişah Süleyman'ın etrafında birleşti. O da, ismi etrafında, gençliğinden dolayı meydana gelen bazı şüpheleri hemen ortadan kaldırma becerisini gösterdi. Sonuçları da ilk hisseden Canberdi idi.

Canberdi kendisini sultan ilân edip, El-Meliku'l-Eşref Ebu'l-Futuhat unvanı aldı ve adına hutbe okuttuktan sonra para da bastırttı.²⁵ İlk girişimlerinden birisi de Rodos Şövalyeleri ile ilişki kurup, onlardan silah, mühimmat, yetiştirici ve gemi tedârik etmektir.²⁶ Bu aşamada, onun Ridaniye savaşı sırasında, Üstadiazâm Fabrizio di Carretto tarafından Tomanbay'a gönderilen Rodos'lu topçulara şahsen yardım ettiğini açıklamakta yarar vardır.²⁷ Üstadiazâm onun isteklerini yerine getirmekte gecikmedi: *Gazelle se tenant absous du serment de fidélité par le decez de celuy auquel il l'auoit fait, se rebella contre Solyman, recueillit de tous costez le reste des Mamelucs, e fit reuollter toute la Syrie. Il manda prier à Rhodes qu'on le secourut d'artillerie. Le grand-Maistre fort ioyeux de ces nouvelles, envoya incontinent son armée en Syrie, e de bonne artillerie e munitions à Gazelle: e donna aduis au Pape de ces nouveaux mouuements.*²⁸ Bu gelen destekler sayesinde Canberdi, kıyı şeridi

²⁴ Onun takındığı tavırların bu aşamada bize çok karakteristik geldiğini görmekteyiz, krş., Henri Laoust, *aynı eser*, s.154: "Une fois maître de la citadelle", *Ganbırdi ordonna de reprendre le turban léger (taħfıfa) et le bonnet (kalúta) à la mode circassienne, et fit interdire le port de turbans et de cafetans selon la mode anatolienne.*

²⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *aynı eser* ve *anıtan yer*.

²⁶ İki tane franşeskan tarikatına mensup din adamını, adetâ bir vekil gibi Papa'lık nezdine yoladı, krş., Marino Sanuto, *aynı eser*, s.587. Vetor Capelo'nun, Lefkoşe şehrinde, 16 Aralık 1520 günü yolladığı mektupdan, "*El signor Gazeli manda do frati di San Francesco al Papa, quali sono qui, e parteno prima per Rhodi* [Sultan Gazali, iki tane franşeskan tarikatı papazını Papa'ya yolluyor. Bunlar şimdilik buradalar. Buradan hareket ettikten sonra ilk uğrak yerleri Rodos adasıdır.]

²⁷ İsmail Hami Danişmend, *aynı eser*, s.32-33.

²⁸ Giacomo Bosio, *Histoire des Chevaliers de l'Ordre de S.Jean de Hierusalem: contenant leur admirable Institution et Police, la Suite des Guerres de la Terre Sainte où ils sont trouvez, et leurs*

üzerinde bulunan Beyrut, Trablusşam ve diğer yerleri ele geçirdi.²⁹ Böylece az oranda da olsa bile 1515-1516 yılındakine benzer bir durum ortaya çıkmış oldu: Şah İsmail —Rodos Şövalyeleri— Memlûkler tarafından meydana getirilen mihver de tekrar yaratılmış oldu. Böyle bir ittifak Osmanlılar için bir tehlike meydana getirmekle beraber Şah İsmail gene de katılmakta direnince, müttefikleri için kötü bir sonuca yol açacak ortam yaratıldı.

continuels voyages, entreprises, batailles, assauts et recontres, Paris 1629, s.231. Paolo Giovio, *Commentario delle cose de Turchi, di Pavlo Iovio vescovo di Nocera, a Carlo Quinto Imperatore Augusto*, Roma 1532, s.31 b.: “*il signor Gazelle quale, come libero della fede, essendo morto Selim, nelle cui mano hauea giurato la fedeltà, pensò di farsi Signore di Soria, dando ricapito à tutte le reliquie de Mammalucchi, e tirando a sua deuotion' li Mori, et li capi de gli Alabri, e tenendo maneggio con li Gran' Maestro di Rhodo, per ualersi d'artiglieria, et monitioni, et d'arme, et di Galere* [imanında biraz serbest kişi olan Gazali, önünde yemin ettiği Selim'in ölüm haberini duyunca, Suriye'ye sahip olmak istedi. Bütün Memlûklu kalıntılarını etrafında topladıktan başka, Mısırlı-ları ve Arapları da kendisine bağladı ve Rodos adasındaki üstadiazam ile temasa geçip, ondan silah mühimmât, topçu ve gemi yardımı istedi.]” Bu konu için bkz., Vertot *Histoire des Chevaliers Hospitaliers de S. Jean de Jerusalem, appelés depuis les Chevaliers de Rhodes, et aujourdhui les Chevaliers de Malte*, cilt 2, Paris 1726, s.417. Şövalyelerin, bu âsiye yaptıkları yardım, iki yıl sonra Kanunî Sultan Süleyman Rodos adasını almak için sefere kalktığı zaman öne sürdüğü gerekçelerin başında gelir, krş., İsmail Hamî Danişmend, *aynı eser*, s.76. Vertot, *aynı eser*, s.418. Bizim bu çalışmamızın konusu olmamakla beraber, Suriye halkının Canberdi ile olan, bu görüşteki ağır işbirliği, 1516 yılında Osmanlı öncesi devirdeki tavrı-ları göz önünde tutarsak tam bir tenakuz ortaya çıkıyor.

²⁹ Karaca Ahmed Paşa tarafından düzenli bir şekilde toparlanan Trablusşam, Hama, Humus ve sair sancaklardaki Osmanlı kuvvetleri, Haleb şehrinde Canberdi'nin askerlerine kuşatıldılar ise de, Ferhâd Paşa ile Dulkadirli Şehsüvarzâde Ali Bey yönetimi altında yetişen devlet ordusu âsinin askerlerini kaçırttı. Şam civârındaki Maştabatu-şşam denilen yerde, 27 ocak 1521 günü meydana gelen muharebede yenileceğini anlayan Canberdi kaçtı ve esrarlı bir şekilde 6 Şubat günü yok edildi. Safavi ülkesine firara niyetli olup olmadığına dair bilgimiz yoktur. Şah İsmail, müttefikinin yardımı çok yardımı muhtaç olduğu bir zamanda ne yaptığını bilmiyoruz. [Âli'nin *Künh'ül aḥbâr* adlı eserinin basılmamış kısımlarından (Üniversite Küt.) naklen M.Tayyib Gökbilgin, “Süleyman I” maddesi, *İslâm Ansiklopedisi*, ayrıbasım s.3.]

